

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

10 JUNI
1939

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

14^e JAARGANG
N° 6

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

OVER DE WILLIBRORD-HERDENKING.

Reeds zingen de Domklokken het lied van St. Willibrord zooals pelgrims het jaren reeds zingen bij hun bedevaarten naar Heilo. Straks jubelen diezelfde bronzen monden hoog over onze hoofden het lied van dank en vreugde, omdat in Utrecht, oudtijds de hoofdstad der landen, waar de rivieren haar bestemming vinden, Nederland samenkomt om te danken op het twaalfde eeuwfeest van hem, die „in Gods hand het werktuig was, waardoor het voorgeslacht onttrokken werd aan booze macht”. Op 7 November 739 stierf Willibrord, de apostel der Friezen en naar de mooie gewoonte der kerk is deze sterfdag, als *dies natalis ad coelestia*, de feestdag van zijn hemelsche geboorte geworden.

Blijft bij sommige herdenkingen het object weleens gezocht, hier gevoelde Nederland dat zijn allergrootste en allereerste bringer der beschaving is te gedenken, niet te huldigen. Hier werkt in eensgezind erkennen van een hoogere reden tot dankbaarheid heel het land mede om deze herdenking, die geen huldiging van welken mensch ook is, noch worden mag, te doen slagen ter eere van Hem, die Zich door den dienst van een eenvoudigen zendeling aan ons deed kennen.

Bestaat de viering van Willibrord allereerst in een religieuse uiting, door ieder der verschillende vaderlandsche kerken op haar wijze in volle vrijheid te verrichten, straks zal in de Domkerk Nederland samenkomen om gemeenschappelijk den bringer van het Evangelie en van de Nederlandsche beschaving in het licht der dankbaarheid te plaatsen. Zooals een fakkel schitterend brandt, maar eigen luister offert aan den dienst dergenen, die in het huis zijn, strekt ons offer ook om, door Willibrord te plaatsen in ons levend midden, aan ons geslacht te toonen, wat wij hebben ontvangen door zijn dienst.

Dat opent een ruim verschiep. Willibrord stichtte in Utrecht kerk en kloosterschool en liet abt Gregorius eersten Rector worden, hij bracht kunst uit Ierland en Rome en leerde zijn monniken dijken leggen en gebouwen stichten. Wie dan ook Willibrord wil laten herleven, staat voor het feit, dat hij — over de eeuwen verdeeld —

de ontwikkeling van ons vaderlandsch kerkelijk leven en onzer wetenschap en kunst moet uitstallen voor de oogen van bewonderend, maar spoedig door de veelheid ook bedwelmd Nederland.

Zoo hebben zij, die dezer herdenking gestalte gaven een keus moeten doen en als van zelf viel deze op het religieuze karakter der herdenking en op de voortbrengselen der kunst, die Willibrords tijd kenmerkte en die in voortschrijding door ruimte en eeuwen, den invloed toont, welken het evangelie op deze landen en hun bewoners gehad heeft. Mag in de eerste afdeeling der dubbele tentoonstelling, die dichtbij Willibrords hoofdkerk gehouden zal worden de nadruk vallen op het vrome doel en niet op de schoonheid in de eerste plaats, slaagden de inrichters erin veel samen te brengen, dat getuigt van een steeds levenden cultus van Willibrord, de andere afdeeling zag zich tot beperking verplicht. De kunst dezer landen al de eeuwen door is niet te exposeeren: ons mooie, door God zoo overrijk begenadigd, land staat in dit opzicht met zoo volle handen, dat hier een scherpe keus moest gemaakt worden. Wat met de kunst van Willibrords tijd in nauw verband staat, en daarvan de beste voorwerpen, komt hier samen. Uit eigen land, uit buitenland, gouden en zilveren voorwerpen, handschriften en weefsels, ivoren en beelden van hout en metaal, een verzameling van stukken, die een kenner weleens met veel moeite vermag te zien, zullen hier in een ongekennde en voor ons land ongeëvenaarde hoeveelheid en pracht samen gebracht worden van half Juni tot half September.

Mogen uit deze tentoonstellingen, waarbij nog die in de Universiteitsbibliotheek van oude Utrechtsche handschriften, uit half Europa bijeengelezen, moet vermeld worden — en hoewel lest genoemd ook best geprezen met het woord „eenig” — liefde en lust tot kunst en vroomheid groeien ter eere van Hem, wiens lof verhoogd is door den dienst van zijn dienaar Willibrord! E. L.

UTRECHTSCH E MINIATUREN.

In de a.s. zomermaanden wordt te Utrecht Willibrord herdacht als apostel des geloofs en als drager en vertegenwoordiger van de Iersche en Angelsaksische beschaving, welke vooral door haar kunstuitingen op de cultuur van West-Europa van de 8e tot de 12e eeuw haar stempel heeft gedrukt. In de aula der Universiteit is vereenigd wat op het leven en de vereering van Willibrord betrekking heeft; in de Kloostergang is met kunstvoorwerpen van Frankischen en Bourgondischen aard een zeer fraaie collectie van Iersch-Angelsaksisch karakter tentoongesteld.

De Utrechtsche Universiteitsbibliotheek acht zich gelukkig aan deze herdenking te kunnen medewerken. Het Latijnsche Evangelienboek, hetwelk in Engeland geschreven is terzelfder tijd dat

Willibrord in deze gewesten het Evangelie verkondigde, en het daarmede samengebonden wereldberoemde Utrechtsche Psalterium, dat honderd jaar na Willibrords dood is vervaardigd, zijn overgebracht naar de Kloostergang van den Dom, waar zij om de groote kostbaarheid een eereplaats innemen.

Bovendien hoopt zij door een keur van Utrechtsche miniaturen uit Nederland en uit den vreemde samen te brengen met haar eigen bezit duidelijk te kunnen maken, welke beteekenis het Utrechtsche bisdom, waarvan Willibrord de stichter is geweest, voor de schepping en vorming der Noord-Nederlandsche schilderkunst heeft gehad. In tegenstelling tot Frankrijk en Vlaanderen ontbraken tot op onze dagen over de versiering van de handschriften in Noord-Nederland nagenoeg alle feitelijke gegevens. Aan de onderzoekingen van professor Vogelsang, vooral aan de ijverige nasporingen van professor Byvanck te Leiden en van Dr. Hoogewerff, Directeur van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome, die beiden geheel Europa hebben afgezocht, is het te danken, dat wij thans over een vroeger nooit vermoede rijkdom van studiemateriaal beschikken. Uit hunne talrijke en omvangrijke publicaties is gebleken, dat Utrecht in de 15e eeuw een centrum van versieringskunst is geweest.

Door de welwillende medewerking van Directeuren van musea en bibliotheken in binnen- en buitenland is het mogelijk geworden een uitgebreide verzameling van deze kostbare stukken bijeen te brengen en deze zoo op te stellen, dat ze een historisch overzicht geven van het oeuvre der Utrechtsche school.

Deze collectie voortbrengselen van vaderlandsche kunst, die in originali nog nooit als één geheel bijeen zijn geweest, is samengebracht in het voormalig paleis van Koning Lodewijk Napoleon, hetwelk zich voor een duidelijke en overzichtelijke opstelling goed leent. In de vroegere hofkapel, nu nog „kapel” geheeten, zijn ter inleiding eenige bekende middelnederlandsche codices uit de 14e eeuw uitgestald, waarnaast het voor de Duitsche Orde te Utrecht in 1415 vervaardigde Missale vermelding verdient. De oude balen receptiezalen zijn in gelijke vakken verdeeld, die door bovenramen en hooge zijramen uit den bibliotheektuin overvloedig licht ontvangen. In de eerste drie vakken wordt, ingedeeld naar kleine perioden, de ontwikkeling der Utrechtsche miniatuurkunst tot 1450 door een rijke verscheidenheid van handschriften geïllustreerd, waaronder een Nederlandsche bijbel van 1445 (dl. 1 uit het Rijksmuseum te Amsterdam, dl. 2 uit het museum te Middelburg) en de parel der Utrechtsche collectie, het onovertroffen Pontificale van St. Marie van 1450, uitmunten. In het vierde en het vijfde vak vindt men uit de jaren 1450—1470 vele werkstukken uit de ateliers van het Karthuizerklooster en van het Regulierenklooster, beiden te Utrecht; voorts ter vergelijking uit het atelier van het

moederklooster der Windesheimer congregatie St. Agnietenberg bij Zwolle een bijbel in vijf deelen door Thomas à Kempis geschreven en uit de werkplaatsen van de fraterhuizen te Deventer en te Zwolle elf folianten voor kanunniken van St. Marie te Utrecht vervaardigd. Uit de jaren 1470—1480 tenslotte een aantal vroegdrukken met miniaturen, welke zijn neergelegd op een middel-euwsche leesbank, die naar het voorbeeld der Zutfensche librije in eikenhout is geconstrueerd. De achtergrond van boeken schept een passende sfeer van deze op perkament geschreven codices.

Het woord perkament wekt de voorstelling van vergeeld, gerimpeld, versleten, stoffig, duf en saai. Deze gedachtengang is niet toepasselijk op de Utrechtsche miniaturen. Op enkele uitzonderingen na zijn zij zoo voortreffelijk bewaard, het materiaal is van een zoo prima kwaliteit geweest, de kleuren zijn zoo helder en frisch gebleven, de gouden lovertjes lachen u tegen in zoo stralende fonkeling, dat het is of zij kortgeleden het kunstenaars-atelier hebben verlaten. In plaats van aftakeling door ouderdom roepen zij het beeld op van een eeuwige jeugd en een onverganke-lijke schoonheid.

In deze tijden van spanning en onrust tentoonstellingen te organiseeren, waarvan het welslagen voor een niet gering gedeelte afhangt van de medewerking van het buitenland, getuigt van moed en vertrouwen, die bewondering afdwingen. Het is aan ingewijden bekend, dat niet alleen het plan van de herdenking van Willibrords sterfjaar is uitgegaan van den Burgemeester van Utrecht, maar dat ook de totstandkoming van beide tentoonstellingen vooral aan zijn beleid en zijn stuwkracht is toe te schrijven. Ik twijfel niet of de burgers van Utrecht zullen hem daarvoor dank weten door met belangstelling kennis te nemen van al het schoons, dat in de aula, in de kloostergang en in de universiteitsbibliotheek is bijeengebracht.

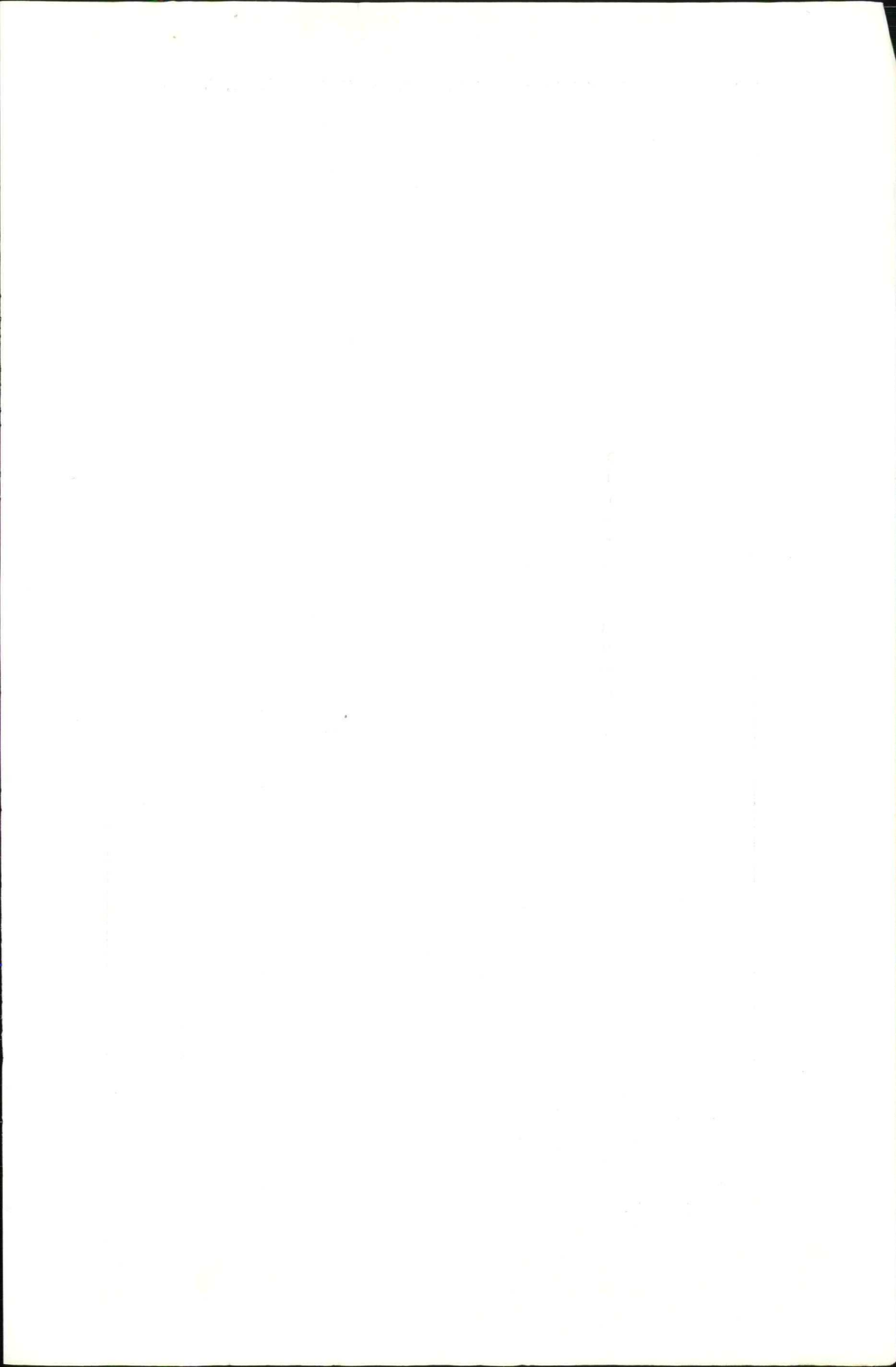
A. H.

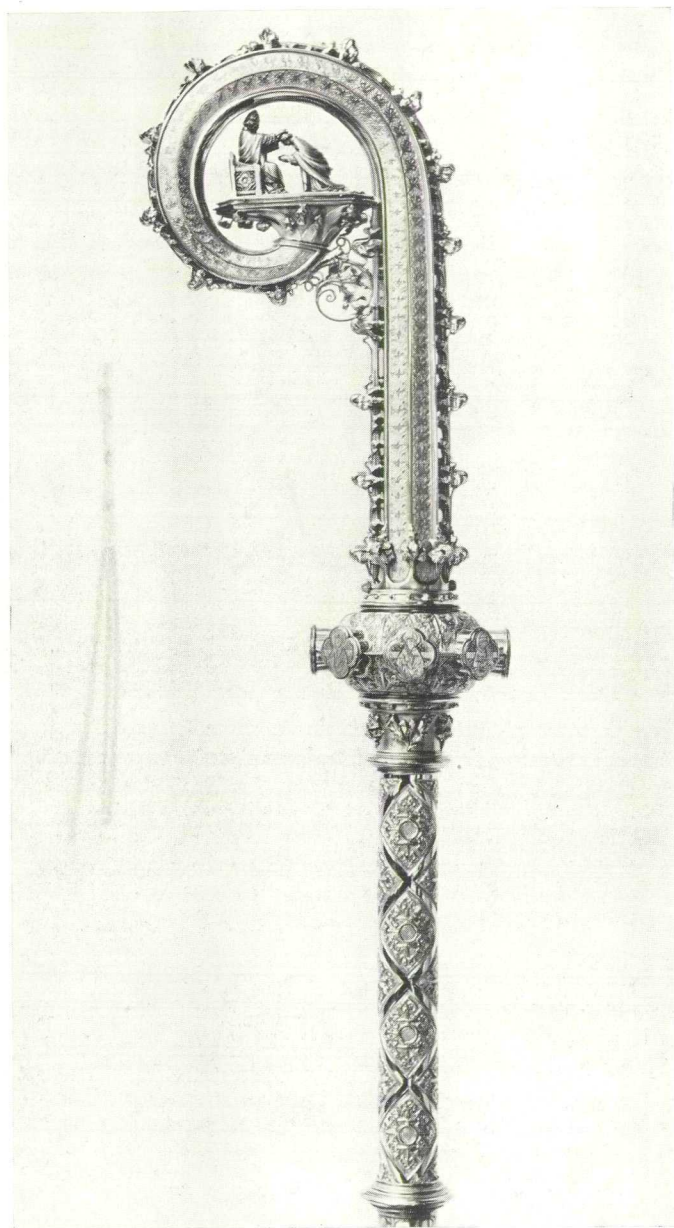
KLEINE MEDEDEELINGEN.

Ijstijdsproen in Het Sticht. — Bij de fotografie eener zand-afgraving te Bosch-en-Duin, waarop de doorsneden van de door den schr. bedoelde kommen duidelijk in den wand zichtbaar zijn, verklaart de heer J. van Galen in „de Natuur” (LIX-1939, blz. 32—33) het vermoedelijk ontstaan dezer kommen.

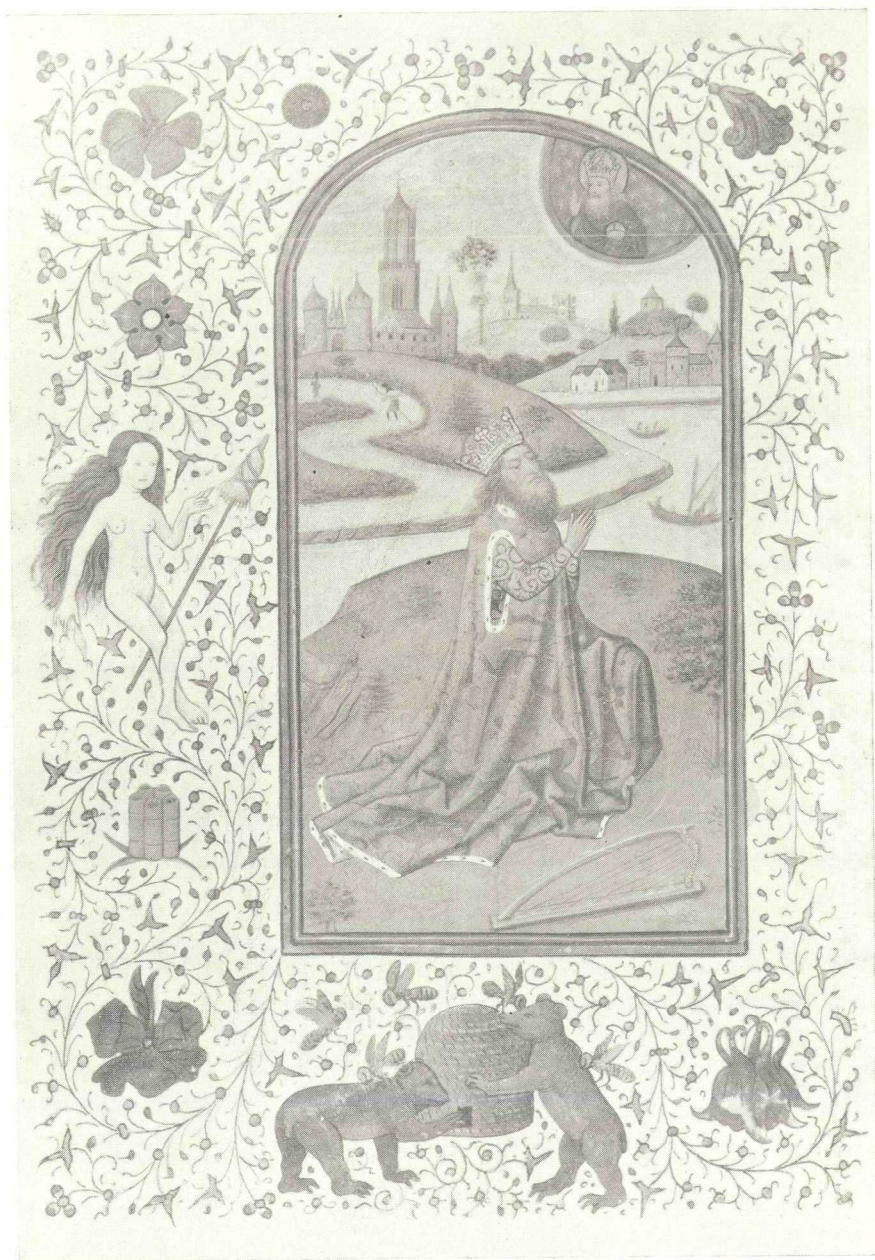
Eens was de grond in het Sticht hard en diep bevroren en daardoor

waterdicht geworden. Toen ontstonden op pl.m. 1 m. beneden den bodem hier en daar holten. In zulk een holte sieperde van het ontdoode oppervlak smeltwater, dat in den winter bevroor en zodoende de holte wat vergrootte. De wisseling van zomer en winter was oorzaak van periodieke herhaling dezer werking, waardoor de holte telkens grooter werd en allengs den vorm van een groote goudvischkom

BISSCHOPPELIJKE KROMSTAF, in 1887 in neo-gotischen stijl ontworpen en in verguld zilver uitgevoerd door den edelsmid Jan Brom († Utrecht 1915), voor wijlen Z. H. Exc. Mgr. P. M. Snickers, aartsbisschop van Utrecht († Utrecht 1895). In den krul van den staf een beeldgroep, voorstellend de bisschopswijding van St. Willibrord te Rome door Paus Sergius I; in den nodus acht halffiguren van heiligen in niëllo.

MINIATUUR in kleuren en goud op perkament, op origineele grootte, uit een ge-
tijdenboek der Nationale bibliotheek te Weenen, waarschijnlijk omstreeks 1450 ten
behoefte van den burggraaf Willem van Montfoort te Utrecht vervaardigd. Op den
voorgond Koning David in gebed, op den achtergrond van het landschap de
Utrechtsche domtoren.

verkreeg. Het smeltwater voerde steeds slib en fijn zand en ook opgeloste ijzerverbindingen mede, waardoor de komvulling bruin gekleurd werd.

De schr. veronderstelt, dat deze kommen zich in den Weichsel-ijstijd, dat is ongeveer 70.000 jaar geleden, gevormd hebben, doch acht het ook mogelijk, dat ze reeds voor omstreeks 160.000 jaar, in den zgn. Saale-ijstijd, ontstaan zijn.

De kloosterschool te Utrecht. — De eerste school in het noorden van ons vaderland, schreef prof. dr. W. Lampen o. m. in „*Valcooch*, maandblad voor opvoeding en onderwijs” (XI-1939, no. 6, blz. 5), was een stichting van Willibrord. Hij kwam met elf gezellen vanuit het Iersche klooster Rathmelsigi, waar hij door den abt-bisschop Egbert gedurende meer dan twaalf jaar was opgeleid en onderwezen. De cultuur, die zij hier met het evangelie kwamen brengen, was natuurlijk sterk-Iersch, doch niet zonder Angelsaksische elementen. Bij zijn kathedraal, de Sint Salvator, stichtte Willibrord al spoedig een school. Hier leerden onze voorvaders lezen en schrijven. Dit was de grondslag voor verdere ontwikkeling, welke het mogelijk maakte de taal van Rome te leeren, waarin destijds de geheele westersche litteratuur geschreven was. De meeste der kloosterscholen waren bestemd om het christendom te helpen verbreiden. Zij moesten daarom Latijn kennen om zoowel den bijbel als de werken der heilige vaders en oude schrijvers te kunnen lezen en daaruit de wijsheid te putten, welke zij aan anderen moesten meedeelen. De boeken kwamen grotendeels uit Engeland en Ierland, gedeeltelijk echter uit

het rijk der Franken en uit Rome, de groote boekenmarkt van Europa. De meest ontwikkelde insulainen, tot wie Willibrord behoorde, schreven niet alleen in proza, maar zelfs in verzen. Zij kenden de werken van Cicero, Plinius, Macrobius, de grammaires van Donatus en Priscianus. Zij wisten iets van sterrekunde, van de berekening van het paaschfeest, ze hielden van geheimschrift en geheimtalen, raadsels, acrosticha e.d. Dat zij hiervan in de kloosterschool vertelden, ligt voor de hand. Grieksch hebben onze eerste missionarissen waarschijnlijk niet gekend behalve een enkel woord, zooals blijkt uit Willibrordus kalender, welke thans in de Bibliothèque nationale te Parijs berust.

Uit alle streken van de lage landen aan de zee en zelfs uit Denemarken kwamen te Utrecht jongelingen samen om te leeren. E.

De profetiën van Joannes van Leliëndaal. — In „*Sinte Geertruydsbronne*, tijdschrift voor geschiedenis en folklore van West-Brabant en omgeving” (XV-1938, blz. 85—111) zijn door den heer J. R. W. Sinnighe „de profetiën van Joannes van Leliëndaal opnieuw uitgegeven en van aantekeningen voorzien”. Deze voorstellingen hadden, zooals de schr. ter inleiding zegt, ten doel: het volk te doen „gelooven, dat de herstelling van het katholiek geloof in Noord-Nederland aanstaande was”. Ze werden in de 17de, 18de en vermoedelijk ook nog in 't begin der 19de eeuw in Brabant en Vlaanderen meermalen herdrukt en afgeschreven, maar zijn nu vrijwel vergeten.

Voor zoover Utrecht betreft, spreekt het boekje alleen over de bezetting van een groot deel der provincie in

1672, toen de Franschen in het volgend jaar wel weer moesten aftrekken, maar volgens Joannes van Leliëndaal met de ridders van Malta zouden terugkeeren, om het ware geloof weer te vestigen. Van Lodewijk XIV, den koning der bloemen, zou de hulp komen, om de moederkerk in Nederland opnieuw te doen zegevieren.

Doelend op de „lis de France”, werd de Fransche koning, die uitkomst zou brengen, nu niet als den „roi soleil”, maar als den drager der smettelooze Bourbonsche liele voorgesteld.

Meer merkwaardig is, dat de profeet zijn naam aan Utrecht verbond en het doet voorkomen, dat hij te Utrecht priester is geweest. Daarbij wilde hij den indruk wekken, dat hij, Joannes van Leliëndaal, het boekje als testament bedoeld heeft en het den 29 Mei 1334 schreef, toen hij 104 jaren, 3 maanden, 16 dagen, 4 uren en 8 minuten oud was. Kort tevoren had hij Utrecht, waar hij als prior in de orde van St. Augustinus werkzaam was, wegens „zwaren ouderdom” verlaten. Terzelfder tijd, toen paus Benedictus XII den heiligen stoel bezette (1334—1342), was zijn tweelingbroeder Peeter bisschop van Utrecht, na eerst bisschop van Brugge te zijn geweest. De broeders zouden te Gent geboren zijn.

Na de mededeeling, dat geen Utrechtsche bisschop onder den naam van Peter bekend is, dat te Utrecht in de genoemde jaren geen Augustijnklooster heeft bestaan en dat het bisdom Brugge eerst in 1561 is ingesteld, toont de heer Sinninghe aan, dat de profetiën ongeveer drie-een-halve eeuw later zijn ontstaan. Schrijver was Joannes van Craywinkel, die in 1641 tot assistent-

proost van het vrouwenklooster Leliëndaal te Mechelen werd benoemd. Hij was 28 Augustus 1609 te Lier geboren en stierf 11 December 1679 te Oleghem in de Kempen, waar hij in zijn laatste levensjaren als pastoor had gediend. Uit de vermelding van sommige gebeurtenissen kon opgemaakt worden, dat hij het boekje in of na 1674 heeft geschreven.

William Pitt, student te Utrecht. —

In het vorig najaar publiceerde B. Tunstall een uitvoerig werk over *William Pitt earl of Chatham* (London, 1938. IV en 556 blzn. met portrn. en krtn. 8°). Uit deze levensbeschrijving blijkt, dat de later zoo vermaard geworden Engelsche staatsman, die van 1708 tot 1778 leefde, ook te Utrecht heeft gestudeerd.

Op 10-jarigen leeftijd werd William met zijn drie jaar ouderen broer Thomas naar de beroemde kostschool te Eton gezonden, waar hij tot in den zomer van 1726 verbleef. In Januari d.a.v. ging hij als student naar het Trinity-college te Oxford, vanwaar hij nog in 't zelfde jaar, zonder eenigen graad behaald te hebben, vertrok. Kort daarop reisde hij, daartoe financieel in staat gesteld door zijn broer, naar Utrecht, om zijn vorming te voltooien. Dit was geen buitenlandsche studiereis, zooals de zoons van rijken huize in dien tijd dikwijls ondernamen, maar had het volgen van een bepaalde studie op een vaste plaats ten doel.

De stad Utrecht, bijzonder bekend geworden door het vredescongres van 1712—1713, bezat een hoogeschool van groote vermaardheid voor de rechtsstudie en was daarom door Engelsche en Schotsche studenten zeer gezocht. Te Utrecht vond Pitt zijn neef lord Villiers, tot wien hij zich

zeer aangetrokken gevoelde, en ook lord Buchan en diens broeders Henry en Thomas Erskine. Hoe lang Pitt te Utrecht verbleef is niet bekend, omdat, behalve een brief van April 1728 aan zijn moeder, geen correspondentie uit zijn Utrechtschen tijd bewaard is gebleven. In Januari 1730 was hij in elk geval in Engeland terug.

De Juridische faculteit werd in die jaren gevormd door Johan van Muyden, die van 1681—1729 hoogleeraar te Utrecht was, Cornelis van Eck, van van 1693—1732, en Everardus Otto, van 1720—1739.

Doordat Pitt en zijn vrienden zich niet als studenten te Utrecht hebben laten inschrijven, komen hunne namen niet in het Album studiosorum (1886) voor. Die inschrijving bleef vaak achterwege, omdat ze voor de betrokkenen van weinig of geen belang was.

E.

August Heinrich Hoffmann (von Fallersleben) in Utrecht. — „In een leegen boerenkar plat languit in het stroo genesteld, werd op een Junidag van 1821 Hoffmann von Fallersleben bij Nijmegen over onze grens gesmokkeld. De romantieke drie-en-twintigjarige dichter en geleerde was al eenigen tijd aan het reizen en trekken te voet voor letter- en geschiedkundig onderzoek in archieven en bibliotheken; hij kwam nu naar Holland om zijn studie van onze middeleeuwsche literatuur voort te zetten.” Aldus leidt dr. C. R. de Klerk een opstel over Hoffman von Fallersleben en de Thijmen (*De Maasbode* 19 Februari 1939 O.) in, waarvan de volgende biografische bijzonderheden aan het eerste deel van Hoffmann's *Mein Leben* (Hannover, 1868. 8°) ontleend zijn.

„De reiziger, wiens pas niet in orde

en wiens beurs niet zwaar was, had voor het verlaten van zijn vaderland tevergeefs uitgezien naar geld dat hem zou nagezonden worden; hij had het er maar op gewaagd en bedacht, dat de eerste moeilijkheden op den Nederlandschen bodem niet van geldelijken maar van praktisch taalkundigen aard zouden zijn. Met een hoofd vol belesenheid en geleerdheid in onze oude literatuur, beschikte hij nauwelijks over een mondvol Nederlandsche spreektaal. „Da half nun weiter nichts als fröhlich und wohlgemuth sich drein finden und holländisch sprechen”, en nog denzelfden dag bood zich daartoe de eerste gelegenheid aan.

Hoffmann komt te Amerongen, ziet aan den ingang van het dorp een nette herberg, waar hij hoopte te kunnen overnachten. Hij stapt binnen, maar als hij haar vriendelijk vraagt, antwoordt de waardin hem bits: „Das geht nicht — für Euch ist hier kein Nachtquartier”. De bezoeker smijt haar het geld voor zijn borrel jenever voor de voeten en is weg. Hij moet nu een onaanzienlijke kroeg voor lief nemen.

Hij bestelt daar een maaltijd en loopt, nog opgewonden, het vertrek op en neer, wat den baas die met zijn hoed op aan tafel zit kregel maakt. „Neem plaats, als u belieft”, herhaalt hij eenige keeren en telkens luidt het antwoord: „Dank je wel”.

Eindelijk komt het eten en de gast zet zich aan den disch. Als de baas, nieuwsgierig met wat voor 'n sinjeur hij te doen heeft hem uitvraagt, komt de dichter los. Hij vertelt van zijn voetreizen, van Rijn en Moezel, van den wijnbouw enz. enz. De Ameronger staat verstomd van zooveel vreemdigheid.

't Is intusschen laat geworden en de gast verlangt naar bed. „Da führte

mich der Wirth in die Kammer und zeigte mir ein Loch in der Wand, dort sei mein Bette”.

Hoffmann kruipt in de bedstee en bemerkt dat hij gezelschap heeft, maar zien doet hij het niet, en als hij 's morgens ontwaakt, is het gezelschap reeds verdwenen. Als hij om waschwater vraagt, wordt hij naar de pomp geleid op de binnenplaats. Hij verfrischt zich, ontbijt, betaalt en gaat zijns weegs.

De Hollandsche les wordt nu onderbroken, want hij komt te Utrecht waar hij Duitsche studenten treft van den Nederrijn. Hij brengt er een bezoek aan Adam Simons, den professor in de letteren en welsprekendheid. In de hoop op aanmoediging en steun vertelt hij hem vroolijk van zijn wetenschappelijk reisdoel, maar de hoogleeraar zegt doodnuchter: „Mein Herr, es ist nicht Gebrauch in unserem Lande, eine litterarische Reise zu machen”.

Behalve van zijn bezoek aan professor Simons spreekt Hoffmann in zijne levensbeschrijving nog van zijne ontmoeting met den later als amanuensis der universiteitsbibliotheek vermaard geworden J. J. Dodt (van Flensburg).

„Utrecht hatte mir wenig Ausbeute gewährt” en Hoffmann schijnt te Utrecht dan ook geen handschriften in archief of bibliotheek te hebben gevonden, die materiaal voor zijn standaardwerk der Middelnederlandse letterkunde, de *Horae Belgicae* (Breslau, 1831—1862. 12 dln. 8°), hebben opgeleverd. Tijdens zijn later verblijf in Nederland, in de jaren 1854, 1855 en 1856, heeft hij blijkbaar niet weer te Utrecht vertoefd, want in zijn autobiografie wordt er niet over gesproken.

E.

**Merkwaardig oordeel van stede-
bouwkundigen aard (1823).** — Onlangs ontving ik van den landschaps-architect Leonard A. Springer ter inzage de in 1823 door Ludwig Heinrich Hermann, Vorst von Pückler-Muskau (1785—1871) geschreven en in 1831 in het Duitsch, in 1832 in een Nederlandsche vertaling verschenen „*Brieven van eenen Afgestorvenen*” (erven Fr. Bohn te Haarlem). De schrijver, die tijdens een reis van Duitschland naar Engeland, Nederland bezocht, doet in het eerste deel van zijn werk een mededeeling over de stad Utrecht, die m.i. wel de aandacht verdient, mede om het inzicht in de stede-*bouwkundige* waarde der stad.

Ik citeer: „Utrecht is een fraai ge-
„bouwde en, even als alle Hollandsche
„plaatsen, zindelijke stad. *Het bont-
„kleurige voorkomen der huizen, der-
„zelve verschillende bouworde, de
„naauwe, kromme straten, en het oud-
„vaderlijk geheel voldoet mij veel
„beter, dan die zoogenaamde schoone
„steden, waarvan de straten zich als
„meetkundige figuren regthoekig door-
„kruisen, en alle in eene troostelooze
„lengte met éénen blik te overzien
„zijn.* 1) De omtrek is bekoorlijk, en
„het luchtgestel zeer gezond, daar
„Utrecht tamelijk hoog gelegen is.
„Ook zegt men, dat het gezellige ver-
„keer in den winter en in het voor-
„jaar er zeer levendig is, daar de
„rijkste adel des lands zich hier ont-
„houdt. De handel daarentegen is van
„weinig belang.”

1) Cursiveering is van mij.

E. D. v. D.